

УДК 39:027.7:378.4(477.74-21)

С. О. Мерзлякова,

головний бібліограф Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна
тел. (0482) 34 77 89

ДИВОСВІТ УКРАЇНСЬКОГО РУШНИКА

У статті розглядається історія розвитку та традиційна роль рушника у житті українського народу на матеріалах з фондів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Ключові слова: Наукова бібліотека, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, рушник.

У рамках міжнародного співробітництва у 2012 р. Нижньодунайський університет та Історичний музей м. Галац разом з історичним факультетом та Науковою бібліотекою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова реалізували сумісний міжнародний проект, присвячений історії розвитку та традиціям народних рушників Румунії та України. Він був представлений виставкою «Традиційний румунський рушник» із фондів історичного музею м. Галац та книжковою виставкою «Рушниковий дивосвіт України» із фондів Наукової бібліотеки. Також було презентовано альбом декана історичного факультету В. Г. Кушніра «Нижньодунайський рушник».

Рушник у житті обох держав займає дуже велике значення. Це відображено у символіці орнаменту, дивосвіту вірувань та уявлень, які притаманні народів. Рушники як родинний оберег передаються із покоління в покоління. Історичний музей м. Галац презентував румунські рушники XIX-XX ст. Це дало змогу дізнатися про історію, символіку та значення рушників у побуті та віруваннях румунського народу.

Важливе значення мають рушники в Україні. В їхньому орнаменті відображена душа українського народу, його вірування, які своїми коріннями сягають у сиву давнину, ще дохристиянського періоду. Майже кожне село створило свій неповторний рушниковий образ. Рушник присутній у нашому житті завжди – з моменту народження до самої смерті. Неймовірно точно і красиво передав значення рушника у своєму вірші поет Андрій Малишко:

*Рідна мати моя, ти ночей не доспала,
Ти водила мене у поля край села,
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя дала.
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя, на долю дала.
Хай на ньому цвіте росяниста доріжка,
І зелені луги, й солов'їні гаї,
І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші твої.
І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші, блакитні твої.
Я візьму той рушник, простелю, наче долю,
В тихім шелесті трав, в щебетанні дібров.
І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю:
І дитинство, й розлука, і вірна любов.
І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю:
І дитинство, й розлука, й твоя материнська любов.*

Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова володіє великою кількістю цінних книг, які всебічно висвітлюють історію та розвиток українського рушника як одного з різновидів декоративно-прикладного мистецтва. Дуже часто це мистецтво називають народним, тому що виникло воно у народному середовищі та пов'язано з трудовою діяльністю людини, її життям та побутом. Вишивка виникла в народному побуті ще у дохристиянські часи. Її використовували як прикрасу для одягу та у вишивці тканин інтер'єрно-обрядового призначення. У монографії «Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII-XVIII ст.)» (К., 1992) О. Р. Тищенко виділив три періоди розвитку декоративно-прикладного мистецтва в Україні. Перший період – XIII-XVI ст. – час формування української народності з притаманними їй сучасними етнографічними та національними рисами, які проявилися у народному мистецтві. Другий період – з кінця XVI ст. до середини XVII ст. – період творчого засвоєння стилістичних форм Відродження. Третій період – друга половина XVII-XVIII ст. (доба пізнього феодалізму та його розпаду) – час поєднання реалізму та декоративності в національному мистецтві.

У підручнику «Декоративно-прикладне мистецтво» висвітлюються питання теорії та історії декоративно-прикладного мистецтва України, його окремі види. Розглядається також морфологія, роль і місце історичних традицій у народному мистецтві, історія розвитку композиції та її теоретичних закономірностей. Продовжує хронологічні рамки вивчення цієї тематики колективна монографія «Декоративне мистецтво України XX ст. У пошуках «великого стилю» (К., 2005). На початку XX ст. завдяки бурхливому розвитку капіталістичних відносин, що

сприяли швидкому розвитку економіки, замість кустарних ремесел з'являються фабрики, народне мистецтво стає більш масовим. Декоративно-прикладне мистецтво набуває нового значення як особлива сфера художньої діяльності, з'являються професійні митці цієї галузі. У монографії висвітлюються нові напрями та зміни, які відбувалися в декоративно-прикладному мистецтві протягом всього ХХ ст. «Кожний з етапів поступу минулого століття висував митців, чия творчість відображала основні інтереси й пошуки свого часу, впливала на зміни й стилістику художнього процесу. Тут постійно відбувалися пошуки «великого стилю», який розуміли та інтерпретували по-різному: то як національний стиль, що спирався на засади народної образотворчості (на початку століття), то як створення «оптимістичного міфу про щасливе життя» (30-50-ті рр.), чи як абсолютизацію художніх промислів (60-80-ті рр.). 90-ті роки в українському мистецтві стали часом не тільки опанування світового художнього досвіду, а й пошуку власних критеріїв духовного у мистецтві» [7, с. 273].

У 2000 р. колектив кафедри історії та теорії мистецтва Львівської академії мистецтв видав двотомний словник з декоративно-ужиткового мистецтва. «Декоративно-ужиткове мистецтво – це мистецтво створення, а також художнього оформлення виробів, переважно побутового характеру. До них належить світ речей, котрими користується людина у своєму повсякденному житті» [5, т. 1, с. 3]. Декоративне мистецтво пройшло довгий шлях розвитку від первісного суспільства до наших часів. Поступово вдосконалюючись, з'являлися нові технології і матеріали, з яких виготовляли предмети побуту. Поступово з примітивних вони перетворювалися на шедеври народного мистецтва. Словник дає можливість познайомитись з термінологією та історією декоративного мистецтва.

У 2009 р. Національний музей українського народного декоративного мистецтва, один з найбільших художніх музеїв України, з нагоди святкування 110-річчя видав альбом «Музей українського народного декоративного мистецтва (К., 2009). В ньому представлено всі види народного декоративного мистецтва різних регіонів України. Колекція музею налічує понад 77 тис. творів традиційного народного та професійного декоративного мистецтва України від ХV ст. до наших днів. Альбом складається з великої кількості розділів, кожний з яких розповідає про окрему галузь народно-прикладного мистецтва та розкриває музейні експозиції. Одну із важливіших груп музейного зібрання становлять тканини хатнього використання – рушники, скатертини, верети та ін. У альбомі представлена рушникові колекція кінця ХІХ – початку ХХ ст. з Чернігівської, Сумської, Київської, Житомирської та інших областей України.

Ретельно та всебічно висвітлюють історію та розвиток української народної вишивки праці Тетяни Валеріївни Кари-Васильєвої – відомої дослідниці народного і образотворчого мистецтва України, доктора

мистецтвознавства, член-кореспондента Академії мистецтв України, члена Національної спілки майстрів народного мистецтва України, лауреата премії ім. Данила Щербаківського, провідного наукового співробітника Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Книга «Українська народна вишивка» (К., 1996) була видана у співпраці з А. О. Заволокіною. В ній автори дослідили особливості української народної вишивки різних регіонів України та надали огляд її основних характеристик. Також у монографії представлені різновиди технік шитва, приклади вишивання. Ще одна монографія Т. Кари-Васильєвої «Українська вишивка» (К., 2002) була видана у співпраці з А. Д. Чорноморець та охоплює історію української вишивки від Х до ХХ століття, розповідає про різні техніки вишивки, надає локальні характеристики щодо історико-етнографічних регіонів та ін. У книзі «Історія української вишивки» (К., 2008) докладно і всебічно висвітлюються основні етапи розвитку української вишивки від часів її зародження до сьогодення. У виданні представлені розділи, присвячені золотому шитву Київської Русі, церковному гаптуванню XIV-XVIII ст., українській народній вишивці, окремо презентовано розділ «Український рушник». Також у книзі представлено унікальні зразки вишивок, виконаних за малюнками Т. Шевченка, В. Кричевського, Г. Собачко-Шостак та представників авангарду початку ХХ ст., сучасних народних і професійних майстрів. Видання широко ілюстроване, побудоване на матеріалах музейних колекцій Києва, Львова, Чернігова, Полтави та інших зібрань. У монографії «Полтавська народна вишивка» (К., 1983) розповідається про розвиток та особливості вишивки цього регіону, автор досліджує різні стилістичні типи орнаментального мистецтва полтавської вишивки.

Монографія Лідії Орел «Українські рушники (історико-культурологічне дослідження)» (Львів, 2003) розповідає про історію та технологію виготовлення українського рушника, його місце в культурі та побуті українського народу. Автор пише: «Від сивої давнини до сьогодні частка нашого побуту рушник. З рушником народжуються, одружуються і йдуть із життя. Без нього не обходиться жодна важлива подія в родинному чи громадському житті нашого народу. Рушник – це оберіг, і прикраса в хаті, і родинна пам'ятка, і деталь традиційного одягу. Його можна порівняти хіба з народною піснею; разом з нею український рушник є символом України» [16, с. 15]. Значну увагу автор приділяє вивченню сировини та технологіям виготовлення тканин для рушника, розглядає особливості у виготовленні та

рисунок рушників з різних регіонів країни. В окремому розділі надається карта рушників за історико-етнографічним районуванням кінця ХІХ – початку ХХ ст. Автор виділяє такі етнографічні райони: Наддніпрянщина, Київщина, Полтавщина, Слобожанщина, Південь України, Чернігівщина, Правобережне Полісся, Поділля, Карпати. Значну увагу Л. Орел приділяє мові рушника: «Як і все народне мистецтво, український рушник має свою мову, яку мистецтвознавці називають

семантикою або символікою орнаментів... Орнаментика рушника, як і всього народного мистецтва, пройшла довгу еволюцію від магичних знаків-символів до суто декоративних елементів. Кращі майстри з народу продовжували створювати високохудожні рушники за традицією, поступово забуваючи про первісну семантику» [16, с. 175-176]. У книзі є окрема стаття Ігоря Пошивайло «Український рушник як полісемантична знакова система» [16, с. 185-190].

Книга створена на матеріалах польових досліджень автора, літературних та архівних джерелах, музейних колекціях Музею народної архітектури та побуту України, Державного музею українського народного декоративно-прикладного мистецтва у Києві, Українського центру народної культури «Музей Івана Гончара».

Про регіональні особливості подільської вишивки розповідає монографія Л. Булгакової-Ситник «Подільська народна вишивка: етнографічний аспект» (Львів, 2005). В ній розповідається про матеріали, нитки, техніки вишивання та орнаменти, які притаманні подільській вишивці. Представлено вишивку у традиційно-побутовій культурі, її регіональні особливості та проблеми історії дослідження. Книга написана на матеріалах польових досліджень автора у Тернопільському, Хмельницькому, Вінницькому, Житомирському, Рівненському та Львівському районах, а також на основі опрацьованих музейних колекцій. Монографія Р. В. Захарчук-Чугай «Українська народна вишивка. Західні області УРСР» (1988) містить в собі аналіз вишивки XIX-XX ст. Автор всебічно розглянула закономірності, притаманні вишивці західних областей, їх особливості, закономірності розвитку, визначення спільних і локальних художніх особливостей, зробила аналіз основних тенденцій, проблем розвитку сучасного вишивального мистецтва.

Значна частина книжкової експозиції присвячена ролі рушника у житті, віруваннях та побуті українського народу. У 2000 році побачив світ навчально-методичний посібник «Українська родина», який всебічно висвітлює родинний та громадський побут українського народу, його звичаї, зокрема роль рушника в українських традиціях. Велике значення мав рушник під час сватання та весілля, йому відводилася одна з головних ролей. Молоді дівчата з дитинства починали готувати собі придане, до якого обов'язково входили рушники. Весілля супроводжувалися різними звичаями та піснями, які були пов'язані з рушниками.

У 1982 р. у серії «Українська народна творчість» вийшов двотомник «Весільні пісні». Його

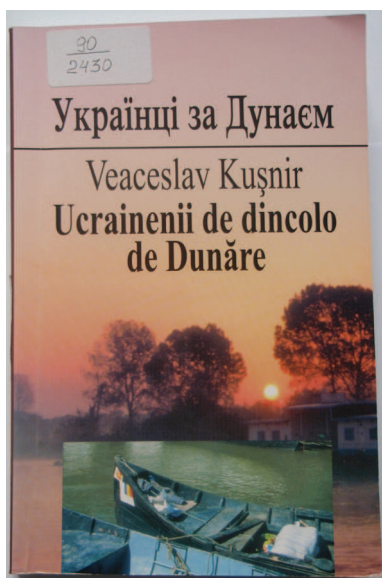

унікальність полягає в тому, що це перше в історії української фольклористики видання, в якому зібрані весільні пісні з різних куточків країни. В ньому надаються лише тексти пісень, здебільшого з мелодіями, але без опису супроводжуваних обрядів. «На Україні, як і в переважній більшості народів, у ході весілля виконувались обрядові пісні. Їх прийнято називати весільними. Дуже різноманітні за змістом і формою, характером виконання, вони завжди органічно пов'язувались з конкретним етапом обряду весілля й несли в собі важливу ідейно-естетичну функцію. Протягом віків у них втілювались морально-етичні, естетичні та соціально-побутові ідеали народу, його мудрість, духовне багатство. Не випадково кращі весільні пісні, переходячи з вуст в уста з глибини історії, дійшли аж до наших днів і мають широке побутування» [4, кн. 1, с. 11].

В історико-етнографічному дослідженні В. К. Борисенко «Весільні звичаї та обряди на Україні» розглядається структура українського весільного обряду, його функціональні особливості, виділяється інваріантна основа. При описанні весільної обрядовості українців автор використав дослідження звичаїв у дореволюційних періодичних виданнях, а також за архівними документами з різних фондів. У монографії представлена структура традиційного українського весільного обряду кінця XIX – початку XX ст., його локальні та регіональні особливості. Автор виділяє чотири зони – Центральний регіон, Полісся, Карпати та Південь України.

Тема вивчення українського рушника досить актуальна в ОНУ і сьогодні. Монографія викладачів історичного факультету В. Г. Кушніра та Н. О. Петрової «Традиційна весільна обрядовість українців Одещини (20-80-ті рр. XX ст.)» (Одеса, 2008) стала однією з перших спроб сповна дослідити традиційне весілля українців Одещини XX ст. Не одне століття вони проживали поряд з представниками інших національностей (росіянами, молдаванами, болгарями та ін.). Тісне міжетнічне спілкування не могло не вплинути на їхню традиційну культуру, зокрема весілля. У монографії висвітлюються питання дошлюбного спілкування української молоді Одещини, весільна обрядовість та її структура, вводиться до наукового обігу нова інформація щодо семантики і символіки обрядів та весільних атрибутів. Автори дослідили та реконструювали втрачені форми дошлюбного спілкування молоді та структурно-функціональні компоненти весільної обрядовості.

У рамках співробітництва з Румунією історичним факультетом Одеського національного університету були проведені експедиційні дослідження з вивчення особливостей традиційної культури й побуту українського населення Румунії та Придністров'я, в результаті яких зібраний й опублікований унікальний етнографічний матеріал, зокрема щодо особливостей ужитково-побутового мистецтва й весільного ритуалу. У 2008 р. у Румунії вийшла монографія декана історичного факультету Одеського університету В. Г. Кушніра «Українці за Дунаєм», двомовне видання українською та румунською мовами. В ньому автор вивчає питання матеріальної та духовної культури українських сіл, які розташовані

на території сучасної Румунії. Масове переселення українців у дельту Дунаю на сучасні румунські території почалося у 1775 р. після ліквідації Запорізької Січі. У виданні розглядаються різні аспекти життя та побуту українських переселенців, значна увага приділяється розвитку та символіці українського рушника. Також автор досліджує ознаки етнічності в традиційній культурі українців в Румунії, які і на сьогоднішній день є однією з найчисленніших етнічних груп та завдяки компактному проживанню збереглися як частина українського етносу.

У 2012 р. вийшов друком альбом В. Г. Кушніра «Нижньодунайський рушник» (Galati, 2012). В передмові автор зазначив, що «Дунай не був нездоланною перешкодою для людей, розселених на правому і лівому берегах ріки. Міжетнічні взаємини відобразились в матеріальній і духовній культурі. Вони доводять, що добросусідство тільки зміцнює добробут людей, збагачує їх духовно, адже культура кожного народу вбирає необхідне для її удосконалення, а не руйнування. Для підтвердження задекларованих положень нами обрані рушники населення лівого і правого берегів пониззя Дунаю і території дельти, в яких поєднані успадковані традиції і запозичення». У виданні досліджується технологія виробництва рушника, символіка і семантика його орнаментики. Фотоальбом виданий трьома мовами: українською, румунською та англійською.

Спливає час, змінюється життя народу, але традиції, започатковані ще за сивої давнини, передаються з покоління в покоління. І, як і раніше, дівчина вишиє свій весільний рушник для коханого і принесе його в новий дім як символ любові та добробуту. І благословить мати дітей своїх рушником на дальню життєву дорогу. І буде рушник як оберег займати почесне місце у хаті, прикрашаючи ікони. І в останню дорогу людину теж проведе рушник. І буде на тім рушникові все знайоме до болю: і дитинство, й розлука, і вірна любов.

Список використаної літератури

1. *Борисенко В. К.* Весільні звичаї та обряди на Україні : історико-етнографічне дослідження / Валентина Кирилівна Борисенко ; відп. ред. М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1988. – 190 с.
2. *Булгакова-Ситник Л.* Подільська народна вишивка : етнографічний аспект / Людмила Булгакова-Ситник. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2005. – 325 с.
3. Весільна обрядовість у часі і просторі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Одеські етнографічні читання» / Іст. ф-т ОНУ ім. І. І. Мечникова ; Упр. у справах національностей і релігій ; Одес. обл. держ. адмін. ; Одес. обл. спілка краєзнавців ; В. К. Борисенко, М. К. Дмитренко, О. В. Курочкін [та ін.] ; наук. ред. В. Г. Кушнір. – Одеса : вид-во КП ОМД, 2010. – 381 с.
4. Весільні пісні : у 2 кн. / упоряд., прим. М. М. Шубравської. – К. : Наук. думка, 1982. – Кн. 1 : Полісся, Наддніпрянина, Слобожанщина, Степова Україна. – 871 с. ; Кн. 2 : Волинь, Поділля, Буковина, Прикарпаття, Закарпаття. – 679 с.
5. Декоративно-ужиткове мистецтво : словник / за заг. ред. Я. П. Запаса. – Львів : Афіша, 2000. – Т. 1 : А-К. – 363 с. ; Т. 2 : Л-Я. – 399 с.
6. *Захарчук-Чугай Р. В.* Українська народна вишивка : Західні області УРСР / Раїса Захарчук-Чугай. – К. : Наук. думка, 1988. – 191 с.
7. *Кара-Васильєва Т. В.* Декоративне мистецтво України ХХ століття : у пошуках «великого стилю» / Тетяна Валеріївна Кара-Васильєва, Зоя Анастоліївна Чегусова. – К. : Либідь, 2005. – 277 с.
8. *Кара-Васильєва Т. В.* Історія української вишивки / Тетяна Валеріївна Кара-Васильєва. – К. : Мистецтво, 2008. – 461 с.
9. *Кара-Васильєва Т. В.* Полтавська народна вишивка / Тетяна Валеріївна Кара-Васильєва. – К. : Наук. думка, 1983. – 135 с.

10. *Кара-Васильєва Т. В.* Українська вишивка / Тетяна Валеріївна Кара-Васильєва, Алла Дмитрівна Чорноморець. – К. : Либідь, 2002. – 160 с.
11. *Кара-Васильєва Т. В.* Українська народна вишивка / Тетяна Валеріївна Кара-Васильєва, Алевтина Олексіївна Заволокіна. – К. : Либідь, 1996. – 94 с.
12. *Кушнір В. Г.* Нижньодунайський рушник / Вячеслав Григорович Кушнір. – Galati : Editura Muzeului de istorie Galati, 2012. – 141 с.
13. *Кушнір В. Г.* Традиційна весільна обрядовість українців Одешини (20-80-ті рр. ХХ ст.) / Вячеслав Григорович Кушнір, Наталія Олександрівна Петрова. – Одеса, 2008. – 255 с.
14. *Кушнір В. Г.* Українці за Дунаєм = Ukrainenii de dincolo de Dunăre / Вячеслав Григорович Кушнір. – Бухарест : RCR Editorial, 2008. – 255 с. – Текст укр., рум.
15. Музей українського народного декоративного мистецтва = Museum of Ukrainian folk decorative art / кер. проекту А. Ф. Вялець ; наук. ред. Л. С. Білоус ; перед. сл. А. Ф. Вялець ; упоряд. : Л. С. Білоус, І. І. Бекетова, А. В. Гассанова [та ін.]. – К. : Мистецтво, 2009. – 351 с. – Текст укр., англ.
16. *Орел Л.* Українські рушники : історико-культурологічне дослідження / Лідія Орел ; [Держ. музей нар. архіт. та побуту Укр. ; Укр. центр. нар. культури «Музей Івана Гончара»]. – Львів : Кальварія, 2003. – 232 с.
17. *Тищенко О. Р.* Історія декоративно-прикладного мистецтва України (ХІІІ-ХVІІІ ст.) : навч. посібник / Олександр Тищенко. – К. : Либідь, 1992. – 190 с.
18. Українська родина : родинний і громадський побут / упоряд. Лідія Орел. – К. : вид-во ім. Олени Теліги, 2000. – 420 с.

Надійшла 16.07.2012

С. А. Мерзлякова,

главный библиограф Научной библиотеки
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина
тел. (0482) 34 77 89

ЧУДЕСНИЙ МИР УКРАИНСКОГО РУШНИКА**Резюме**

В статье рассматривается история развития и традиционная роль рушника в жизни украинского народа по материалам, хранящимся в фондах Одесского национального университета имени И. И. Мечникова.

Ключевые слова: Научная библиотека, Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, рушник.

S. O. Merzliakova,

Chief Bibliographer
Scientific Library of the
Odesa I. I. Mechnikov National University
24, Preobrazhenska St., Odesa, 65082, Ukraine
Tel. (0482) 34 77 89

THE WONDERFUL WORLD OF UKRAINIAN RUSHNYK**Summary**

The article deals with the history of development and traditional role of a rushnyk in the life of Ukrainian people on the materials conserved in the stacks of Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University.

Key words: Scientific Library, Odesa I. I. Mechnikov National University, rushnyk.